

УДК 316.614:613.88-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v048.2024.22>*А. С. Лобанова*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3852-2675>*доктор соціологічних наук, професор,  
професор кафедри соціології та масових комунікацій  
Криворізького державного педагогічного університету**О. А. Смаглюк*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6527-4836>*аспірантка кафедри соціології та масових комунікацій  
Криворізького державного педагогічного університету*

## РАННЄ СТАТЄВЕ ЖИТТЯ ПІДЛІТКІВ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА: ПРАВОВІ ЗАСАДИ, ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ

**Постановка проблеми.** Російсько-українська війна значно ускладнила життя дорослих українців, але найбільш негативно вона вплинула на життя дітей та підлітків, які знаходяться на соціалізаційній стадії свого розвитку. За даними Міністерства соціальної політики України, від початку повномасштабного вторгнення статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, отримали понад 13 тисяч українських дітей [9]. Наявність небезпек і ризиків, які щодня несуть агресивні дії російських військ на території України, збільшила загрози для підлітків, значна кількість яких попала у складні життєві обставини. Особливо загрозливими стали обставини, що пов'язані з тимчасово окупованими територіями, на яких російські окупанти, використовуючи силу, примушували підлітків до ранніх сексуальних стосунків. Між тим і у підлітковому середовищі ранні сексуальні відносини стали негативною нормою. Як свідчить дослідження про стан репродуктивного здоров'я молоді (учнів 9–11 класів і студентів вищів I–II рівнів акредитації) в Україні, що проведене вітчизняними вченими впродовж останніх років, за підтримки представництва ЮНІСЕФ, 24,3% опитаних повідомили про наявність досвіду статевих стосунків: від 6,3% серед 13-річних до 44,6% серед 17-річних; хлопці частіше, ніж дівчата-однолітки, вказують на досвід статевих стосунків у всіх вікових групах; до досягнення віку 17 років наявність першого статевих контакту визнали більше половини хлопців (54,9%) та кожна третя дівчина (33,9%) [2]. Соціологи і сексологи розглядають раннє статеве життя як соціальну девіацію, тобто як відхилення від соціальних норм і моральних принципів. Як підкреслюють українські науковці, «серед сучасних педагогічних проблем однією з суспільно важливих є зниження віку початку неповнолітніми статевих стосунків, що супроводжується зростанням кількості штучного переривання вагітності, розширенням діапазону

венеричних захворювань, появою серед школярів матерів-одиначок» [5, с. 5]. Тому актуалізується наукова проблема з'ясування правових засад, причин і наслідків раннього статевих стосунків в сучасних умовах, зокрема в період російсько-української війни.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми.** Раннє статеве життя підлітків стало суспільною проблемою не тільки в останні десятиліття, але значно раніше. Як зазначають українські дослідники О.О. Гуржій і О.Я. Рибалка, «протягом другої половини ХХ ст. і на початку третього тисячоліття спостерігається стійка тенденція як у Європі, так і в Україні зниження віку сексуального дебюту молоді та підлітків» [3]. Цей факт науковці пояснюють процесами акселерації, або раннього статевих стосунків розвитку, який властивий сучасним підліткам. Як зазначає О.О. Світличний, акселерація «проявляється не тільки в прискоренні процесів росту і статевих стосунків дозрівання, але й більш ранній морфологічній стабілізації» [11, с. 153–159, с. 155]. Можемо погодитися із О.О. Світличним, що існують відмінності між «епохальною» акселерацією, яка описує відмінності між поколіннями і внутрішньо груповою акселерацією, яка розглядає особливості розвитку підлітків у межах певної групи, де, як правило, виділяються ті, яким властивий прискорений статевий розвиток, тобто акселеранти, і ті, які відстають від них, тобто – ретарданти. Саме така ситуація і породжує соціально-психологічні проблеми у підлітковій групі, оскільки ретарданти, намагаючись не відставати від акселератів, нерідко вдаються до сексуальних відхилень. Існує й інша думка про початок раннього статевих стосунків життя підлітків. Так, О.О. Гуржій і О.Я. Рибалка вважають, що «ранній початок статевих стосунків життя найчастіше спостерігається в активних підлітків, які легко спілкуються, комунікабельних, але в той же час проявляють великий потяг до ризиків, авантюрної поведінки, вони конфліктні щодо дорослих,

схильні до вживання алкоголю і наркотиків, а пізній початок статевого життя найчастіше спостерігається в осіб із більш розвиненим почуттям відповідальності, які дотримуються певних моральних норм і водночас є некомунікабельними, невпевненими у собі та тривожними» [3, с. 1]. Соціологи та психологи одноставні у тому, що «сексуальність підлітка носить дисгармонійний характер. Між його емоційно-психологічним і відповідним фізичним розвитком існують суперечності. Кожний підліток, як правило, захоплений бажаннями, фантазіями і мріями сексуального характеру. На початку статевого дозрівання у нього формуються своєрідні відносини, які можна визначити як платонічну закоханість, забарвлену романтично піднесеним відчуттям. Лише згодом, із завершенням процесу статевого дозрівання, з'являються специфічні сексуальні емоції, виявляється статеві активність і формується зріла статеві свідомість» [6, с. 217]. Однак раннє статеві життя підлітків пов'язується не тільки з їхніми соціально-психологічними особливостями, але з обставинами, які можуть виникнути в складних життєвих обставинах, або під впливом інших людей, які примушують їх до раннього статевого життя. Оскільки в Україні третій рік йде російсько-українська війна, значно погіршуються умови для нормального соціально-психологічного розвитку підлітків, що нерідко призводить до сексуальних відхилень і примушенню підлітків до ранніх сексуальних відносин, що потребує більш глибокого дослідження.

Тому метою наукової роботи є дослідження правових засад, причин і наслідків раннього статевого життя підлітків в умовах російсько-української війни. Для досягнення мети необхідно вирішити наступні завдання: *по-перше*, з'ясувати ознаки раннього статевого життя; *по-друге*, уточнити правові засади щодо сексуальних відносин з підлітками; *по-третьє*, виявити причини і наслідки ранніх статевого стосунків підлітків і, *по-четверте*, окреслити шляхи і перспективи подальших наукових досліджень.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Статеві зрілість у підлітків починає формуватися у віці 11–12 років і поступово настає протягом 3–6 років, як правило завершуючись до вісімнадцяти років. Досягнення цього віку свідчить не лише про статеві зрілість, але й про отримання необхідних знань та певного життєвого досвіду. Однак у підлітковому віці існує чимало проблем, які пов'язані не тільки з браком знань та життєвого досвіду, але й недостатнім рівнем статевого виховання. Тому, як зазначають українські науковці, особлива увага до проблем статевого виховання в Україні сьогодні зумовлена кількома причинами, серед яких найважливіші такі: прискорений розвиток дітей (акселерація); недо-

статній рівень обізнаності неповнолітніх з питань статевої сфери, в тому числі й відсутність статевої освіти на належному рівні у закладах освіти, низька якість і сумнівні шляхи отримання такої інформації (однолітки, засоби масової інформації тощо); сексуальність підлітків та пов'язані з нею проблеми (репродуктивне здоров'я, ризикована поведінка, інфекції, що передаються статевим шляхом, у тому числі ВІЛ, незапланована вагітність); нівелювання більшістю неповнолітніх моральних цінностей та ін. [5, с. 6]. До цього переліку необхідно додати і таку проблему, як раннє статеві життя, яке може спричинити не тільки соціальні та венеричні хвороби, небажану вагітність, але й психологічні травми, які залишаються на все життя з людиною.

Як зазначає психолог І. Нарбут, раннє статеві життя – це «початок сексуальних стосунків до того, як людина стала дорослою психічно та фізіологічно» [8]. В. Варенич, лікарка-гінеколог, уточнює, що це «початок сексуальних стосунків до того моменту, коли молода людина стає зрілою біологічно, психологічно та соціально» [1]. Тобто мова йде про те, що раннє статеві життя відбувається у період психічної, фізіологічної, біологічної та соціальної незрілості людини, тобто у період її підліткового віку. А підлітковий вік у психології розглядають як «стадію онтогенетичного розвитку між дитинством і дорослістю (від 11–12 до 16–17 років), яка характеризується якісними змінами, що пов'язані із статевим дозріванням і входженням до дорослого життя. У цей період індивід має підвищену збудливість, вразливість, які посилюються неусвідомленим, статевим потягом» [6, с. 16–17]. Можна переконаливо говорити про те, що підлітковий вік – це особливий період розвитку людини, за якого вона поступово, але активно перетворюється на молоду і дорослу людину в усіх своїх проявах: фізіологічному, біологічному, психологічному, соціальному і сексуальному. Вочевидь ці сторони розвитку особистості повинні відповідати віковим періодам життєвого циклу людини. Період статевого дозрівання характеризується поступовим розвитком вторинних статевого ознак і завершується настанням статевої зрілості. У людини період статевого дозрівання називають перехідним або пубертатним, його тривалість складає у середньому близько 5 років. Вікові межі статевого дозрівання індивідуально коливаються (у дівчаток від 8–10 до 16–17 років; у хлопчиків від 10–12 до 19–20 років). Статевий розвиток, що починається у дівчаток до 8 років, а у хлопчиків до 10 років, вважається передчасним [6, с. 16–17]. Отже періодом статевого дозрівання, а відтак готовності до сексуального життя без наслідків для здоров'я, є вік 17–18 років і тому сексуальні стосунки до цього віку вважаються ранніми і небажаними для

підлітків, оскільки мають негативні наслідки для їх сексуального здоров'я. В. Веренич у поняття «сексуальне здоров'я» включає наступний спектр питань, зокрема: відсутність венеричних захворювань; безпечність сексуального життя, яке приносить задоволення; позитивне й шанобливе ставлення до сексуальності та стосунків; відсутність примусу, дискримінації та насильства; можливість народжувати дітей; свобода вирішувати коли та скільки дітей народжувати, й чи народжувати взагалі» [1]. Усі перелічені ознаки сексуального здоров'я підлітків є під загрозою порушення, оскільки у них відбуваються процеси статевого дозрівання, які «змушують» працювати статеві залози, підвищують рівень статевих гормонів, формують статевий потяг, а відтак підвищують сексуальну активність. Проблема полягає у тому, що статеве дозрівання відбувається раніше, ніж настає повна фізична, психологічна й соціальна зрілість. І тому саме у підлітковому віці починає активізуватися сексуальний потяг, реалізація якого нерідко призводить до сексуальних девіацій, зокрема і раннього статевого життя. Однак це не єдина причина раннього статевого життя підлітків. Чималу роль відіграють особистісні риси підлітків та соціальні обставини, в яких відбувається процес їх сексуального розвитку. Розглянемо їх детальніше.

До особистісних рис підлітків, які провокують їх раннє статеве життя, вважаємо, доцільно віднести як мінімум п'ять основних: (1) розвиток статевої самосвідомості; (2) посилення потреби у самопізнанні; (3) прагнення до душевної близькості; (4) поява еротичного інтересу до осіб протилежної статі; (5) бажання кохати і відчувати взаємність.

*Розвиток статевої самосвідомості* підлітків відбувається у пубертатний період і характеризується суперечностями між їх фізичним та емоційно-психологічним станом. Мрії, фантазії та бажання сексуального характеру, які їм властиві на початку статевого розвитку, сприяють формуванню своєрідних відносин, які можна визначити як «платонічну закоханість, забарвлену романтично піднесеним відчуттям. Лише згодом, із завершенням процесу статевого дозрівання, з'являються специфічні сексуальні емоції, виявляється статева активність і формується зріла статева свідомість, ...з якою тісно пов'язано і формування *лібідо* – прагнення до статевої близькості» [6, с. 217]. Саме *лібідо*, або сексуальна енергія, яка зароджується у підлітків, і з якою вони не можуть упоратися, оскільки не мають достатніх знань та досвіду щодо сексуальних відносин, потребує свого «виходу». Вона виявляється у бажанні підлітків подобатися, звертати на себе увагу осіб протилежної статі, підвищує їх сексуальну гіперчутливість, яка нерідко реалізується

у ранніх сексуальних відносинах. Нерідко перші статеві відносини підлітків, і дівчаток і хлопчиків, відбуваються з більш дорослими партнерами, які є для них певними авторитетами і яким вони довіряють. Особливими є ситуації, коли дорослі примушують підлітків до сексуальних відносин, користуючись їх довірою, недосвідченістю та бажанням сподобатися їм.

З розвитком статевої самосвідомості пов'язується і така особистісна причина раннього статевого життя, як *потреба у самопізнанні*. Звісно, що фізіологічні, психологічні та статеві зміни, які відбуваються в організмі підлітків, з одного боку, свідчать про те, що вони стають дорослими, і це нормально сприймається ними, але з іншого – вони з пересторогою відносяться до них, оскільки не впевнені у тому, що їх статевий розвиток відбувається відповідно до вікових меж. Звісно, що у підлітків виникає потреба у саморефлексії щодо своїх почуттів, своїх потягів, своєї статевої привабливості. Нерідко у них виникають сумніви щодо своєї сексуальної спроможності або навпаки впевненість у ній, що і спонукає їх до ранніх сексуальних стосунків.

Формування *лібідо* у підлітків характеризується наявністю та послідовною зміною трьох стадій: 1) *романтичної* (або платонічної), яка у хлопців характеризується фантазіями, в яких здійснюються уявні подвиги на честь об'єкта першої закоханості, що ідеалізується, а у дівчат протікає прагнення подобатися, звертати на себе увагу, з'являються фантазії про безкорисливу турботу з боку прекрасного і хороброго «лицаря»; 2) *еротичної*, що виявляється у прагненні до ніжності і ласки; 3) *сексуальної* – періоду так званої підліткової гіперсексуальності, що виявляється у підвищеній статевій збудливості і хлопчиків і дівчаток. Фізіологічною основою цього явища вважається посилення секреції андрогенів, рівень яких у 18-річного хлопця у 8 разів вищий, ніж у 10-річного хлопчика [6, с. 217]. Якщо романтична стадія статевого розвитку підлітків менш спонукає їх до раннього статевого життя, то еротична і сексуальна характеризуються вкрай сприятливими умовами для цього. На цих стадіях у підлітків з'являється прагнення до *душевної близькості*, активно формується *еротичний інтерес*, з'являється *бажання кохати і відчувати взаємність*.

Не менш важливими чинниками раннього статевого життя підлітків є *соціальні обставини*, в яких відбувається їх дорослішання. До них доцільно віднести наступні:

– ранній сексуальний досвід ровесників, які спонукають інших «спробувати», «не боятися» і виявити свою дорослість;

– нав'язані соціумом сексуальні сценарії, які розповсюджуються у ЗМІ – «для жінки важливо

бути сексуально привабливою та розкутою, для чоловіка – завжди бути сексуально активним» [1];

– недостатня увага психологів, вчителів у закладах освіти (гімназіях, ліцеях) до сексуальної освіти підлітків, що призводить до нестачі у них знань про наслідки раннього статевого життя;

– конфлікти та девіації (алкоголізм, наркоманія, правопорушення, агресія, сексуальна розпуста тощо) у сім'ях, які відчужують підлітків від батьків, «штовхаючи» їх у девіантні та кримінальні угруповання, де раннє статеве життя та хаотичні сексуальні стосунки є нормою;

– економічні кризи, що призводять до зниження життєвих стандартів, а відтак і прагнення підлітків бути фінансово незалежними від батьків, мати свої кишенькові гроші для задоволення своїх потреб. Відтак вони знаходять таких дорослих партнерів, які здатні оплатити сексуальні послуги підлітків.

Особливою причиною раннього статевого життя є сексуальне насильство, коли до статевого стосунку підлітків – і дівчаток, і хлопчиків примушують дорослі-девіанти. Х. Шабат, керівниця «Центру гідності дитини Українського католицького університету», реалізуючи у довоєнний час (2021 рік) дослідницький проект «Сексуальне насильство в Україні: від усвідомлення до захисту», наводить наступні факти: відомо про близько 400 випадків зареєстрованих злочинів проти дитячої сексуальності на рік; згідно з уявленнями респондентів, кривдниками неповнолітніх переважно є незнайомці (62%), некровні родичі (41%), друзі / однокласники (33%) або інші знайомі (32%); найчастіше того, хто чинить секснасилля щодо неповнолітніх бачать як особу у віці 35–49 років (35%); жертвами сексуального насилля, згідно з уявленнями учасників дослідження, є діти у віці від 9 до 17 років (41%); близько 4% з них стали жертвами зґвалтування в дитинстві, 23% – жертвами сексуального насилля та / або домагань (в тому числі зґвалтування); близько 40% серед тих, хто зазнав сексуального насилля чи домагань у дитинстві, розповідали про ситуацію кому-небудь, близько 43% – ні; 17% – не дали відповіді на уточнююче питання, окрім того Україна входить в «тріюку» світових виробників порно за участю дітей [12, с. 6–7]. Сексуальне насильство стосовно дітей особливо розповсюдилося і в умовах російсько-української війни. За інформацією Офісу Генерального прокурора, станом на 11 травня 2023 року зафіксовано факти сексуального насильства стосовно 12 дівчат та 1 хлопця віком від 6 до 17 років [7]. Хоча за неофіційними даними таких фактів у рази більше. Згідно до ЄДРСР за 2020–2024 роки винесено 153 вироки в рамках статі 155 ККУ, що підлягає кримінальному покаранню. Адже загальнови-знаним у міжнародному праві є положення, що

дитина, внаслідок її фізичної та розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту. Необхідність особливого захисту дітей уперше проголошена в Женевській декларації прав дитини 1924 року [16], згодом підтверджена в Загальній декларації прав людини 1948 року [17], Декларації прав дитини 1959 року [15] й закріплена в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. та у Конвенції про права дитини 1989 року [14].

Україна, ратифікувавши згадані міжнародно-правові акти, взяла на себе зобов'язання вжити всіх необхідних законодавчих, адміністративних і просвітницьких заходів щодо захисту дітей від усіх форм фізичного та психічного насильства, образи чи зловживань, недбалого піклування або його відсутності. За даними соціологічного опитування «Насильство щодо дітей в Україні», проведеного у 2014–2015 роках Київським міжнародним інститутом соціології, хоча б одну форму насильства (фізичне, сексуальне, психологічне, економічне) пережили 65% дітей віком від 12 до 17 років і 89% осіб старше 18 років [10]. У зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» від 14 березня 2018 р. № 2334-VIII, актуалізується питання дослідження оновленої кримінально-правової конструкції, якою реалізовано ідею встановлення «вікового критерію» при визначенні потерпілого від злочину, передбаченого ст. 155 Кримінального кодексу України. Також постає проблема визначення особистості потерпілої від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 155 КК України. Говорячи про цю категорію осіб, слід зазначити, що у законодавстві чітко визначено віковий критерій – особа, яка не досягла *шістнадцятирічного віку* [4]. Однак за визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), підлітковий період умовно поділяється на три періоди: (1) препубертатний, або підготовчий період (пубертат – від *лат. pubertas, pubertalis* – змужнілість, статеве зрілість), протягом якого проходять основні процеси статевого дозрівання, і який відповідає молодшому підлітковому віку 11–12 років; (2) пубертатний період – 12–15 років; (3) постпубертатний період, під час якого організм досягає повної біологічної зрілості і відповідає юнацькому віку 15–17 років [5, с. 49]. Тобто підлітковий вік триває з 11 до 17 років. Тому у сучасній доктрині кримінального права визначення віку потерпілого підлітка від сексуального насильства потребує свого уточнення, як мінімум до сімнадцятирічного віку.

Наслідки від раннього статевого життя підлітків носять вкрай руйнівний характер для їх

репродуктивного здоров'я і майбутнього психологічного та соціального життя. Фахівці відносять до них: підліткову вагітність, психічні травми, інфекції, що передаються статевим шляхом та безпліддя. За даними ВООЗ, ймовірність мертвородження та смертності новонароджених дітей у матерів підліткового віку в 1,5 раза вища, ніж у жінок 20–29 років, крім цього, надзвичайно високий ризик материнської смертності, а переривання першої вагітності, нерідко призводить до безпліддя. Ранні сексуальні стосунки несуть ризик зараження хворобами, які передаються статевим шляхом, які негативно впливають на фізіологічний стан розвитку підлітків [2]. І. Нарбут виокремлює наступні психологічні наслідки ранніх статевих стосунків: хвилювання щодо небажаної вагітності та СНІДу (Синдром набутого імунodefіциту); депресію та самогубство; послаблену довіру, оскільки підлітки, які відчують себе використаними чи зрадженими через розрив в сексуальних стосунках, не зможуть вже довіряти іншій людині [8]. Можна погодитися з тими дослідниками, які вважають, що раннє статеве життя шкодить сексуальному здоров'ю підлітків, «безпечність якого приносить задоволення; позитивне й шанобливе ставлення до сексуальності та стосунків; відсутність примусу, дискримінації та насильства; можливість народжувати дітей; свободу вирішувати коли та скільки дітей народжувати, й чи народжувати взагалі» [13].

Отже ранні, нерозбірливі, безладні дошлюбні сексуальні відносини є дисгармонійними, загрожують сексуальному здоров'ю і особистісному розвитку підлітків, нерідко викликають руйнівні для їх фізіологічного, психічного стану наслідки та можуть стати дестабілізуючим фактором у майбутній родині, у визначенні соціального статусу.

Висновки і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку.

В умовах російсько-української війни загорілася така соціальна проблема як раннє статеве життя підлітків, яка була у центрі уваги науковців і у довоєнний час. Важливість наукового вирішення цієї проблеми пов'язується з тим, що раннє статеве життя наносить непоправної шкоди фізіологічному, сексуальному, психологічному і соціальному здоров'ю підлітків (вік від 12 до 17 років), які перебувають на стадії свого статевого дозрівання. Раннє сексуальне життя можна схарактеризувати як початок сексуальних зносин підлітків до завершення статевої зрілості (17–18 років), які можуть розпочатися або за їх власним бажанням, або насильно під впливом дорослих-девіантів.

*Причинами ранніх сексуальних стосунків підлітків є, по-перше, особистісні риси підлітків, а саме: розвиток статевої самосвідомості; посилення потреби у самопізнанні; прагнення до*

душевної близькості; поява еротичного інтересу до осіб протилежної статі; бажання кохати і відчувати взаємність, і, по-друге, *соціальні обставини*, в яких відбувається процес їх сексуального розвитку. До них доцільно віднести наступні: ранній сексуальний досвід ровесників, які спонукають інших «спробувати», «не боятися» і виявити свою дорослість; нав'язані соціумом сексуальні сценарії, які розповсюджуються у ЗМІ; недостатня увага психологів, вчителів у закладах освіти (гімназіях, ліцеях) до сексуальної освіти підлітків; конфлікти та девіації (алкоголізм, наркоманія, правопорушення, агресія, сексуальна розпуста тощо) у сім'ях; економічні кризи, що призводять до зниження життєвих стандартів, а відтак і прагнення підлітків бути фінансово незалежними від батьків. Особливою причиною раннього сексуального життя є сексуальне насильство, яке залишається в умовах російської агресії гострою соціальною проблемою, і підлягає кримінальній відповідальності. Сексуальне насильство має вкрай негативні наслідки для здоров'я та життя підлітків, до яких належно віднести наступні: підліткову вагітність та хвилювання щодо її перебігу, психічні травми, інфекції, що передаються статевим шляхом (венеричні захворювання, СНІД тощо), безпліддя у дорослому віці, послаблену довіру до майбутніх статевих партнерів, нерідко депресію та навіть суїцидальні наміри, які залишають психологічні травми на майбутнє наступне життя.

Права дітей захищені в Україні, як і в Європейському Союзі міжнародними правовими та нормативними актами, зокрема Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» від 14 березня 2018 р. № 2334-VIII. Однак в сучасних умовах потребує свого оновлення кримінально-правова конструкція, якою встановлюється «віковий критерій» від 16 до 18 років при визначенні потерпілого від сексуального насильства (ст. 155 Кримінального кодексу України), оскільки саме 18 років визнається фахівцями періодом дорослості.

Для упередження ранніх сексуальних стосунків підлітків необхідна комплексна багатопланова скоординована діяльність державних, зокрема правоохоронних, соціальних та освітніх органів та організацій, батьків, засобів масової інформації. Потребує свого удосконалення законодавство і юридичні практики щодо захисту і реабілітації жертв сексуального насильства, особливо серед неповнолітніх; формування навичок спілкування фахівців (психологів, лікарів, соціальних працівників, правозахисників) з підлітками, які приховують або замовчують факти сексуального насильства. Доцільно також розширити у закладах освіти перелік навчальних дисциплін, що

пов'язані зі статевим вихованням та правовою грамотністю учнів щодо суспільно небезпечних проявів злочинних дій, жертвами яких вони можуть стати, до формування знань про сексуальне здоров'я повинні більш зацікавлено залучитися мас-медіа.

Перспективними напрямками подальших досліджень щодо ранніх сексуальних стосунків підлітків є з'ясування шляхів їх упередження та ефективних методів формування здорового сексуального життя молоді.

### Література

1. Варенич В. Які загрози для підлітків несе ранній початок статевого життя? Supportme. URL: <https://supportme.org.ua/sex-and-relations/ranniy-pochatok-statevogo-zhittia> (дата звернення: 10.07.2024).
2. Басюк А., Боднарюк О. І. Небезпеки раннього статевого дебюту. Місцеві новини. Ye.ua. URL: [https://ye.ua/sms/sms\\_5593.html](https://ye.ua/sms/sms_5593.html) (дата звернення: 01.07.2024).
3. Гуржій О. О., Рибалка О. Я. Причини і наслідки раннього початку статевого життя. URL : : <http://dspace.rnpri.edu.ua/bitstream/123456789/11764/1/10.pdf> (дата звернення: 11.07.2024).
4. Кримінальний кодекс України. Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 02.07.2024).
5. Лещук Н. О., Савич Ж. В., Голоцван О. А., Сивохоп Я. М. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді : навч. посіб. К., 2014. 136 с.
6. Лобанова А. С., Калашнікова Л. В. Робота з підлітками, схильними до девіацій: соціально-психологічні аспекти. К. Каравела, 2017. 466 с.
7. Лубенець Д. Грубі порушення прав людини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд. URL: <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/> (дата звернення: 06.07.2024).
8. Нарбут І. Психологічні і соціальні наслідки ранніх статевого стосунків, підліткової вагітності. URL: <https://teens.kiterra.kiev.ua/smile/основи-здоровя/> (дата звернення: 08.07.2024).
9. Понад 13 тисяч дітей залишилися без батьківського піклування від початку повномасштабної війни – Мінсоцполітики. 6 квітня 2024. URL: <https://nus.org.ua/news/ponad-13-tysyach-ditej-zalyshylsya-bez-batkivskogo-pikluvannya-vid-pochatku-povnomasshtabnoyi-vijny-mintsopolityky/> (дата звернення: 11.07.2024).
10. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 № 728-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-p> (дата звернення: 11.07.2024).
11. Світличний О. О. Неповнолітня особа як потерпілий від розпущених дій у Кримінальному кодексі України. Право і суспільство. 2013. № 2.
12. Сексуальне насильство в Україні: від усвідомлення до захисту. Fama Agency, 2021. URL: <https://fama.agency/portfolio/seksualne-nasyllya-v-ukrayini-vid-usvidomlennya-do-zahystu/> (дата звернення: 11.07.2024).
13. Які загрози для підлітків несе ранній початок статевого життя? Supportme. URL: <https://supportme.org.ua/sex-and-relations/ranniy-pochatok-statevogo-zhittia> (дата звернення: 12.07.2024).
14. Convention on the Rights of the Child. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989, entered into force on 2 September 1990, in accordance with article URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx> (дата звернення: 12.07.2024).
15. Declaration of the rights of the child. Proclaimed by UN General Assembly Resolution 1386 (XIV) of 20 November 1959. URL: <http://www.cirp.org/library/ethics/UN-declaration/> (дата звернення: 11.07.2024).
16. Geneva Declaration of the Rights of the Child. Adopted 26 September, 1924, League of Nations. URL: [http://cpd.org.rs/wp-content/uploads/2017/11/01\\_-\\_Declaration\\_of\\_Geneva\\_1924.pdf](http://cpd.org.rs/wp-content/uploads/2017/11/01_-_Declaration_of_Geneva_1924.pdf) (дата звернення: 11.07.2024).
17. Universal Declaration of Human Rights. Proclaimed by the UN General Assembly Resolution 217 A (III) in Paris on 10 December 1948. URL: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (дата звернення: 14.06.2024).

### Анотація

**Лобанова А. С., Смаглюк О. А. Раннє статеве життя підлітків як соціальна проблема: правові засади, причини і наслідки. – Стаття.**

У статті проаналізовано причини, наслідки та правові засади раннього сексуального життя підлітків як гострої соціальної проблеми в сучасній Україні. Уточнено ознаки раннього сексуального життя, зокрема, підвищену сексуальну активність, сексуальні девіації та сексуальні стосунки підлітків до статевої зрілості (17–18 років). Обґрунтовано характеристики сексуального здоров'я, а саме: відсутність захворювань, які передаються статевим шляхом; безпечність сексуального життя, яке приносить задоволення; позитивне й шанобливе ставлення до сексуальності та статевого стосунків; відсутність примусу, дискримінації та насильства щодо статевого відносин; можливість народжувати дітей та свобода у виборі їх кількості. Визначено особливості підліткового віку та ознаки сексуально зрілої особи.

Досліджено причини ранніх сексуальних зносин, до яких віднесено: особистісні характеристики підлітків (розвиток статевої самосвідомості, посилення потреби у самопізнанні, прагнення до душевної близькості, поява еротичного інтересу до осіб протилежної статі, бажання кохати і відчувати взаємність); соціальні обставини (сексуальний досвід ровесників; нав'язані соціумом сексуальні сценарії, які розповсюджуються у ЗМІ; недостатня увага у закладах освіти (гімназіях, ліцеях) до сексуальної освіти підлітків; конфлікти та девіації у сім'ях, економічні кризи тощо), в яких відбувається процес їх первинної соціалізації; сексуальне насильство щодо підлітків.

Доведено, що раннє статеве життя має деструктивний вплив на розвиток особистості, загрожуючи їй

фізіологічному, сексуальному, соціальному та психологічному життю. Акцентовано увагу на сексуальному насильстві як соціальної причини раннього статевого життя підлітків. Та його активізації в умовах російсько-української війни. Уточнено правові та законодавчі засади щодо насильства до неповнолітньої особи і запропоновані зміни до визначення її вікових критеріїв: з 17 до 18 років.

Окреслено шляхи сексуального виховання підлітків, формування у них здорового статевого життя та упередження ранніх статевої відносин.

*Ключові слова:* підлітки, сексуальне здоров'я, раннє статеве життя, сексуальна зрілість, сексуальне насильство, статеве виховання.

### Summary

**Lobanova A. S., Smahliuk O. A. Early sexual life of adolescents as a social problem: legal basis, causes and consequences. – Article.**

The article analyzes the causes, consequences and legal basis of early sexual activity of adolescents as an acute social problem in modern Ukraine. The signs of early sexual life, in particular, increased sexual activity, sexual deviations and sexual relations of adolescents before puberty (17–18 years) are clarified. The characteristics of sexual health are substantiated, namely: the absence of sexually transmitted diseases; safe and satisfying sexual life; positive and respectful attitude to sexuality and sexual relations; absence of coercion, discrimination and violence in relation to sexual relations; the ability to

have children and freedom to choose their number. The features of adolescence and signs of a sexually mature person are defined.

The reasons for early sexual intercourse are investigated, including: personal characteristics of adolescents (development of sexual self-awareness, increased need for self-knowledge, desire for emotional intimacy, emergence of erotic interest in persons of the opposite sex, desire to love and feel reciprocity); social circumstances (sexual experience of peers; sexual scenarios imposed by society and disseminated in the media; insufficient attention in educational institutions (gymnasiums, lyceums) to sexual education of adolescents; conflicts and deviations in families, economic crises, etc.), in which the process of their primary socialization takes place; sexual violence against adolescents.

It is proved that early sexual activity has a destructive impact on personality development, threatening its physiological, sexual, social and psychological life. The author emphasizes sexual violence as a social cause of early sexual activity among adolescents. And its intensification in the context of the Russian-Ukrainian war. The author clarifies the legal and legislative framework for violence against minors and proposes changes to the definition of their age criteria: from 17 to 18 years.

The author outlines the ways of sexual education of adolescents, the formation of a healthy sexual life and the prevention of early sexual relations.

*Key words:* adolescents, sexual health, early sexual life, sexual maturity, sexual violence, sexual education.